

MONDROS MÜTAREKESİ VE İNGİLİZ POLİTİKASI

Dr. Selma YEL

Mütarekenin imzalandığı günlerde IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Brest-litovsky Antlaşması haricinde işgal edilmiş olan Azerbaycan, Dağıstan, Kafkasya ve İran Azerbaycanı'nı tahliye etmeye çalışıyordu. Mütareke sonrasında İngilizler'in baskısıyla Elviye-i Selâse'nin de tahliye edilmesi kabul edildi¹.

Tahliye bölgesindeki askerî ve sivil görevliler mütarekeyi ihlâl etmemeye gayret sarfederek silah, hububat nakliyatlarını tamamlamaya çalışırken, bölge halkı da süratle şurâlar teşkil etmeye başladı. Ermeni ve Gürcüler, Yakup Şevki Paşa'nın bölge halkını teşkilatlanmaya teşvik ederek, silah ve cephane yardımı yaptığını tespit etmişlerdi. Bu duruma mani olmak için bazı provakasyonlara teşebbüs etmeye başladılar. Böylece Yakup Şevki Paşa'yı ve kendi amaçlarını gerçekleştirmelerinde engel gördükleri görevlileri mütarekeyi ihlâl etmekle suçlayabileceklerdi.

Yakup Şevki Paşa'ya isnad edilen suçlamalar şunlardı:

- a) Kafkas dahilindeki harekât esnasında Osmanlı ordusunu tahribat ve yıkıma itmiş olmak,
- b) Kafkas İslâm ahalisine silah tevdi edilmesi,
- c) Kafkas İslâmlarını teşvik ederek, muvakkat hükümetler, millî şurâlar teşkil ettirmesi,
- ç) Bu teşkilatları icra ve idame için Osmanlı ordusundan zabıt ve efrad tefrik ve i'ta etmiş olması,
- d) Kars telsiz-telgraf şubesinin sağlam olarak İngilizlere teslim edilmemesi,

¹ Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C. I. Ank., 1967, s. 157.

e) Mütareke şeraitinin ve harbiye nezaretinin emirlerinin icra ve tatbik edilmemesi"².

İngilizler, Yakup Şevki Paşa'yı Elviye-i Selâse ile ilgili plânlarının gerçekleşmesinde engel olarak görmeye başlayınca, d ve e şıklarındaki suçlamalara ağırlık vermeye başladılar. Böylece, Yakup Şevki Paşa'yı görevden azlettirmeyi ümit ediyorlardı.

Yakup Şevki Paşa 7 Ocak 1919'da Kars'da İtilâf Devletlerini temsil eden Gnr. Volker ile yaptığı görüşmede tahliye aksamını ve şartlarını tespit ederken, Kars telsiz-telgraf şebekesini tamamiyle çalışır ve noksansız bir halde teslim etmeyi taahhüt etmişti³. Bu görüşme sonrasında 11 Ocak 1919'da Erzurum'a geçerken, XII. Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat Bey'i küçük bir birlikle Kars'da asayiş ve emniyeti temin etmekle görevlendirmişti⁴.

Albay Ali Rifat Bey, Ermeniler'in bir çok taşkınlığına rağmen, İngilizler Kars'a gelene kadar görevine devam etti. Bu arada, Gürcüler'le birlikte haerket eden Ermeni çeteleri yağma, gasp ve tahliyeleri engellemeye yönelik sabotajlara devam ediyorlardı. Aynı günlerde, Kars telsiz-telgraf istasyonu da faili meçhul bir şekilde yakılarak tahrip edilmişti.

İngilizler Kars'ı teslim aldıktan kısa müddet sonra, istasyonu bozuk ve harap bir vaziyette teslim aldıklarını iddia ederek, Yakup Şevki Paşa'yı ve Ali Rifat Bey'i suçlamaya başladılar. Bakü'nün tahliyesine nezaret etmiş olan V. Tümen Kumandanı Mürsel Bey'i de, şehri geç teslim ederek katliamlara sebebiyet vermekle itham ediyorlardı.

Yakup Şevki Paşa 7 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifrede: "..... telgraf tellerini bile tahrip ettiğimiz tamamen hilâf-ı hakikatdir. Çünkü, muharebeler esnasında Ermeniler'in tahrik ve mahvetmiş olduğu telgraf şebeke-i umumiyyesini biz tanzim ve ihya ettik. Tekrar terk ettiğimiz zaman umumî şebekeyi sağlam olarak ve yüzlerce de telgraf ve telefon makinelerini mahallerinde terkeyle-

2 Yakup Şevki Subaşı, Haturatım, s. 86, Adı geçen kaynakta Yakup Şevki Paşa, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve İstiklâl Harbinde yaşadığı hadiseleri ana hatlarıyla anlatmaktadır.

3 Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faâliyetleri. (Basılmamış doktora tezi), Ank., 1990, s. 73.

4 Adı geçen tez (Aktez), s. 143

dik.”⁵ diyerek, yapılan suçlamaları reddetti. Böylece, taraflar arasında aylarca sürecek yazışma dönemini başlatmıştı.

Yakup Şevki Paşa'nın bu konuyla ilgili şifreleri anında İngiliz işgal kuvvetleri kumandanı Gnr. Milne'ye de iletilmekle beraber, müspet bir gelişme olmadı. Tiflis'deki İngiliz Gnr. Beach, telsiz-telgraf şebekesinin tahribiyle ilgili sorulara cevap vermesi için Albay Ali Rifat Bey'le birlikte Yakup Şevki Paşa'yı da nezdine çağırdı⁶. Fakat, Yakup Şevki Paşa söz konusu daveti anlamamazlıktan gelerek, hadiseyi açıklayan bir telgraf göndermekle iktifa etti. Daha sonra bu hareketini tercümede hata yapılmış diye mazur gösterecekti⁷.

Yakup Şevki Paşa'nın 28 Ocak 1919 ve 972 numaralı şifresinde, hadise failleri ve sebepleriyle birlikte izah edilmişti. Buna göre, Kars telsiz-telgraf istasyonu Osmanlı birliklerince teslim alındığında sağlam bir vaziyette bulunmakla beraber, Ermeniler kaçarken beraberlerinde bazı parçalarını da götürdükleri için çalışmıyordu. Ancak eksik parçaların yeniden monte edilmesiyle kullanılabilir hale getirilmişti. Yakup Şevki Paşa'nın, Gnr. Volker'le görüştüğü günlerde istasyonun motoru çatladığı için de yeni bir motor ilave edilmişti. Bu en son haliyle İngilizler'e teslim edilmişti.

Yakup Şevki Paşa, verdiği söz ve teminatlara bağlı kalarak istasyonu tahrip ettirmeyi hiç düşünmemişti. İstasyonun teslimatını da son derece titizlikle yaptırmıştı. Bu konuyu, “..... ordu karargâhı Kars'dan hareket etmeden bir gün evvel fırka 12 karargâhını Kars'a celbettim. Herşeyi ve her umuru teslim ve mütalâa ve arzylediğim gibi telsiz-telgraf istasyonunun da sağlam olarak İngilizler'e teslim edileceğini tenbih ettim. Ordu telgraf müdürü de bu istasyona bir zabıt ve iki nefer memur ve muhafız tayin eyledi. Gerek bunlara ve gerekse fırka 12. telgraf takım zabıtine talimat-ı lâzime verdim.” şeklinde izah etmektedir⁸.

Yakup Şevki Paşa'nın açıklamalarına göre, istasyon binasının emniyetini temin etmekle görevli subay bir vesile ile uzaklaşınca, muhafızlardan Ahmet ve Teofil adındaki iki er benzin çalarak firar etmişlerdi. Teofil daha sonra yakalanmış, fakat Türk eri yakalamak müm-

5 Gnk. Baş. Askerî, Tarih Sıratejik Etüd Başk. Arşivi (ATASE ARŞ.) 1/1 Klasör (K.) 28, Dosya (D.) 158, Fihrisi (F) 16.

6 AİASE Arş. 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 18.

7 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 18.

kün olmamıştı. Bu hadise sonrasında da istasyonun dinamo dairesinin yanmış, bir dinamounin da kayıp olmuş olduğu görülmüştü. Görevli subayla, Rum asıllı Teofil'i sorgulamaya çalışmışlar, fakat Kars İngiliz askerî valisi buna mücadele etmemişti. Er Teofil'i nezdine almış kimseyle görüştürmüyordu. Bu durumda, hadisenin açıklık kazanması imkansızdı.

Yakup Şevki Paşa'ya göre, istasyon birkaç şekilde tahrip edilmiş olabilirdi. Birincisi, ya Rum er bizzat ya da diğer Türk eriyle birlikte bu tahribatı yapmıştı, ya da hariçten birileri yapmış veya yaptırmıştı. Üçüncü ihtimal olarak da, yangın kaza ile çıkmış olabilirdi. Fakat, İngiliz askerî valisinin Rum eri korumaya alarak kimseyle görüşmesine izin vermemesi bir ve ikinci ihtimali güçlendiriyordu.

XII. Tümen Kumandanı Albay Ali Rifat Bey'in araştırmalarıyla hadise daha fazla açığa çıktı. İstasyona muhafız olarak bırakılan iki er, dinamoyu mazot ve para mukabilinde Jan adında birine satmışlardı. Ardından da suçlarını örtbas edebilmek için yangın çıkararak firar etmişlerdi. Hadiseye hangi açıdan bakılırsa bakılsın, suçlu olanlar o günkü subay ve erlerdi.

Yakup Şevki Paşa'ya göre ise, asıl suçlu, daha önceki günlerden beri ordunun otomobil tamirhanesinde maaşla çalışan Jan adlı ustaydı. Aynı şahıs telsiz-telgraf istasyonunun bozulan motorunu tamir ile meşgul olduğu gibi, oldukça yüksek bir maaş almasına rağmen ne tamir ettiyse yeniden bozulmuş, kırılmış, bozuk çıkmıştı. Halbuki tamiratta çok ustaydı. Tamiratları kasten iyi yapmadığı belliydi. Aynı şahıs bir çok defalar da benzin ve lastik çalmıştı.

Er Teofil ve Jan usta bu şekilde çekilmekte olan Osmanlı Devleti'ne zarar vermeye çalışıyorlardı. Altı hafta gibi kısa bir sürede Brest-litovsk Anlaşması harici işgal edilen bölgelerin tahliye edileceğini duyan Gürcü ve Ermeni demiryolu memurları da aynı şekilde nakliyatları engellemek için sabotajlar yapmışlardı. Bu sebeple de pek çok insan ve malzeme kaybı olmuştu.

Elviye-i Selâse'nin tahliyesi kesinleşince, nakliyatlara engel olmak için bu bölgede de faaliyetlerine hız vermişlerdi. Silah, teçhizat ve iâşe stoklarını tahliye bölgesi haricine çıkaran trenler odun ateşiyle hareket ettiriliyordu. Bunun için, Sarıkamış'ta günlük 100 ton odun tedarik eden motorla çalışan üç adet hızar tesis edilmişti. Beklenmeyen bir anda hızarlardan mesul olan mühendis, hızarların

içinde bulunduğu barakayı yakarak kayıplara karışmıştı. Yüzlerce yedek el hızarının olmaması halinde nakliyatlar belirlenen sürede tamamlanamayacaktı⁹. Bu iki hadise, Yakup Şevki Paşa'nın çok zor şartlar altında Elviye-i Selâse'yi ve diğer bölgeleri tahliye ettiğini göstermektedir.

Bütün bu açıklamalara rağmen, İngilizler tatmin olmamıştı. Zaten onların hakiki amaçları, Kars telsiz-telgraf istasyonunun nasıl ve kimler tarafından tahrip edilmiş olduğu değildi. Bu hadiseyi bahane ederek, mütarekenin başından beri tehlikeli gördükleri Yakup Şevki Paşa'ya görevden azlettirmektir. Aksi takdirde, Yakup Şevki Paşa'nın teşvik ve yardımlarıyla süratle milli şurâlar kurarak teşkilatlanmakta olan Türk halkına isteklerini kabul ettiremeyeceklerdi. Bu açıdan düşünülünce ve üstelik hadisenin failinin İngiliz askerî valisine korunduğu dikkate alınca, Kars telsiz-telgraf istasyonunun tahribinin bizzat İngilizler'ce tertip edildiğine hükmetmek gerekir¹⁰.

Hariciye Nezareti Gnr. Milne'yi ikna edemeyince, Ali Rıfat Bey 30 Ocak 1919'da Kars İngiliz Askerî valisi tarafından sorgulandı. Bu sorgulamada İngilizler'in neyin peşinde oldukları da açığa çıkmıştı. Kafkas halkına Yakup Şevki Paşa'nın ne kadar ve ne zamanlar silah dağıttığını, tahliye bölgelerinde teşkil edilen millî şurâların kimlerce teşvik ve teşkil edildiğini öğrenmeye çalışıyorlardı. Yakup Şevki Paşa'nın Kars Millî Şurâsı ile çalışmaları için terhis etmiş olduğu onüç subayın faaliyetlerinin de durdurulmasını istemişlerdi.

Ali Rıfat Bey bu soruları genelde ret ya da kısa cevaplarla geçiştirmeye çalışmıştı. Aynı gece 30/31 Ocak'ta tümen karargâhı birkaç İngiliz askeriyle çevrilerek gözaltına alındı. Bir İngiliz taburunun gözetiminde Tiflis'e gidecek ve Gnr. Beach tarafından sorgulanacaktı. Yakup Şevki Paşa, Tiflis'e gittiği takdirde Ali Rıfat Bey'in tutuklanacağını sezmişti. Zira, aynı günlerde Jan ustanın da İngilizler'ce saklandığını öğrenmişti¹¹.

İngilizler, Ali Rıfat Bey'e baskı yaparak kendi arzularına uygun cevap almak istiyorlardı. İstedikleri cevabı almaları halinde, Yakup

9 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 3.

10 Atase Arş. 1/16, K. 179, D. 7.77, F. 318, İngilizler, Urfa'nın işgalinde de Amerikan misyonerlerine saldırılmasını bahane göstermişlerdi. Halbuki bütün bu hadiseleri önceden kendileri hazırlamışlar ve Urfa'da katliam yapıldığını iddia eimşlerdi. Fransızlar'm da Urfa mutasarrıfı gibi böyle bir hadiseyi yalanlamalarına rağmen sonuç değişmemişti.

11 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 1.

Şevki Paşa'yı ve Osmanlı Devleti'ni mütarekeyi ihlâl etmekle suçlayarak, istedikleri talepte bulunabileceklerdi.

İngilizler'i bu tür hareket ve baskılara Kafkasya Ermeniler'i yönlendiriyordu. Kendileri Aras boyunda Müslümanları katlederken, Yakup Şevki Paşa ve Osmanlı Devleti'ni suçlu duruma düşürmeye çalışıyorlardı. Bu sebeple Yakup Şevki Paşa, Ermeniler'in cesaret kazanmaması için Harbiye Nezareti'nin Ali Rıfat Bey'in tevkif edilmesine mani olmasını istedi. ". Gerek nefer Teofil ve gerekse Jan Ustanın İngilizler nezdine alınarak himaye edilmesi alenen gösteriyor ki, İngilizler telsiz-telgraf tahribatını bize yüklemek ve asıl mücrimleri himaye ederek kurtarmak istiyorlar." diyerek, bu husustaki düşüncelerini de bildirmişti¹².

Harbiye Nezareti, Yakup Şevki Paşa'dan gelen şifreler doğrultusunda, Milli Müdafaa Vekaleti aracılığıyla 2 Şubat 1919'da Gnr. Milne'ye Ali Rıfat Bey'in suçsuz olduğunu bildirdi. Aynı zamanda tevkifinden vazgeçilmesi de istenmişti¹³. Fakat Gnr. Milne 8 Şubat'ta Harbiye Nezaretinin isteğini reddetti. Ali Rıfat Bey'in Tiflis'de sorgulanmasında ısrar ettiği gibi, uzun zamandır beklediği fırsatı da değerlendirerek, Yakup Şevki Paşa'nın da İstanbul'da sorgulanmasını istemişti¹⁴. Harbiye Nezareti, bu talebin XV. Kolorduya çevrilecek olan IX. Ordu'nun kumandasına yeni birisi atanınca mümkün olabileceğini bildirdi¹⁵.

Bu yazışmalar devam ederken, Albay Ali Rıfat Bey Tiflis'e gelmiş ve sıkı bir sorgulamaya maruz kalmıştı. İngilizler, artık açıktan açığa Kars'dan mütareke şartları haricinde fazla erzak taşımakla suçlamaya başlamışlardı. Halkın silahlandırılması ve teşkilatlandırılmasından da mesuldüler¹⁶. Bütün sorgulama müddetince oturmasına müsaade edilmeyen Ali Rıfat Bey, aynı gün resmen tevkif edildi. İngiliz divan-ı harbinde yargılanacaktı.

Yakup Şevki Paşa, gerçek suçlular İngilizler'ce korunurken bu yapılanları haksız bulmuştu. "Bu bir İngiliz divan-ı harbi ise bu nasıl olur, hangi kanun ve esas-ı mantığa, insaniyete müstenid olur" diyordu. Bir Türk subaymın, İngiliz mahkemesinde yargı-

12 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 2.

13 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 51.

14 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 55, ve F. 18.

15 Gothard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri, Ank., 1986, s. 17.

16 Atase Arş., 1/2, K. 103, D. 367, F. 36.

lanması hiçbir kanuna uymadığı gibi, mütarekede de böyle bir hüküm yoktu¹⁷.

Aynı günlerde Batum'da bulunan V. Tümen Kumandanı Albay Mürsel Bey de sorgulanmak üzere davet edilmişti¹⁸. Yakup Şevki Paşa her iki kumandanın da serbest bırakılması için yoğun çaba sarfediyordu.

16 Şubat 1919 tarihli şifresinde bu son gelişmelere temas ederek, "..... bu şayan-ı ibret ve işitilmemiş hal ve vaziyetin nazar-ı dikkate ve itibare alınmasını zat-ı devletlerinden istirham eylerim. Çünkü, bir Osmanlı fırka kumandanının ikinci bir hükümet ve devlet memurini tarafından taht-ı muhakemeye alınması mantığın, usulün haricinde bir şeydir" demektedir¹⁹.

İtilâf Devletleri'nin bu tevkif ve sorgulamalara hakları olmadığı gibi, böylesi tatbikatlar gelecekteki hadiseler için de örnek teşkil edebilecekti. Buna sebebiyet vermemek için her iki kumandan da serbest bırakılmıyordu. İngilizler ilgili şahısların yargılanmasında ısrar ederlerse, bunu Türk mahkemeleri de yapabiliyordu. Aksi takdirde, diğer Osmanlı subay ve kumandanları aynı akibete uğramaktan korkarak, vazifelerini ihlâl edeceklerdi. Sivil memurların da aynı korkuya düşmesi kaçınılmazdı²⁰.

Yakup Şevki Paşa bu haklı tespitleri ile Harbiye Nezareti'ni ikaz etmeye çalışırken, Gnr. Milne 17 Şubat'da Londra'ya gönderdiği şifrede, IX. Ordu Kumandanlığından Yakup Şevki Paşa'yı attırdığını, yardımcısı Ali Rıfat Bey'i de yakalattığını öğrenerek bildirdi. Mütarekeyi ihlâl etmekten yargılanacaklarına emindi²¹. Zira, aynı günlerde pek çok kişiyi İstanbul'da Bekirağa kışlasına hapsedirmeye muvaffak olmuşlardı.

Gnr. Milne'nin düşüncelerinin aksine, Harbiye Nezareti Yakup Şevki Paşa'nın tesiriyle bu üç kumandanı müdafâaya devam etti. Bu gelişme karşısında İngilizler, Ali Rıfat Bey'in İstanbul'da yargılanmasını düşünmeye başladılar. Diğer taraftan 23/24 Şubat ge-

17 Atase Arş., 1/2, K. 103, D. 367, F. 36.2.

18 Atase Arş., 1/2, K. 83, D. 75, 308, F. 5.

19 Atase Arş., 1/2, K. 103, D. 367, F. 36.

20 Atase Arş., 1/2, K. 103, D. 367, F. 36.2, Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1976, s. 204. Harbiye Nezareti ilgili şifreyi, 28 Şubat'da Hariciye Nezareti vasıtasıyla Gnr. Milne'ye göndermişti.

21 Bilal N. Şimşir, a.g.e. s. 204-205.

cesi Mürsel Bey'i de resmen tevkif etmişlerdi. Yakup Şevki Paşa, devletin ciddi bir mevcudiyet göstermesi halinde, İngilizler'in bu kadar ileri varamayacağını düşünüyordu²². Daha sonraki günlerde, Millî Mücadele ile bu konuda ne kadar isabetli düşündüğü belli olacaktır.

Yakup Şevki Paşa, bir taraftan emrindeki bu iki kumandanın serbest bırakılması için teşebbüslerine devam ederken, Kars Milli Şurâsı ile de ilgilenmeye devam ediyordu. Aynı günlerde gözlerinden de rahatsızdı. Bu duruma rağmen, Harbiye Nezareti 2 Mart 1919'da 1224 nolu şifre ile, Gnr. Milne tarafından sorgulanması için İstanbul'a çağırıldı. Mürsel ve Ali Rıfat Beyler'in mahkeme edilmeleri de kesinleşmişti.

Hariciye Nezareti, Gnr. Milne'ye Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a çağrıldığını bildirirken, 2 Mart'da Haydarpaşa'da tevkif edilmiş olan VI. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa ve Nuri Paşa'dan da bahsetmişti. "Memlekete hizmet etmekten başka bir gaye takip etmemiş ve bu uğurda tevkif edilmiş bu erkân ve ümeranın tevkifi, hukuk-î istiklâlimize bir tecavüz olduğu gibi, vazife ve memlekete hizmet yolundaki mücadelelerinin sonunda tevkif olunan bu zevatın kurtarılamaması bütün heyet-i zabitanı la-kaydı ve vazifesizliğe sevk edeceği....." belirtiliyordu. Bu sebeple, Yakup Şevki Paşa'nın tevkifinden vazgeçilmesi isteniyordu²³. Zaten, Yakup Şevki Paşa da bu hususta kesin bir teminat almadan İstanbul'a dönmek niyetinde değildi.

Neticede, Yakup Şevki Paşa İstanbul'a dönmeye mecbur kaldı. Bu kararı vermesinde, dönmediği takdirde mütarekenin ihlâl edilmiş olacağı ve bundan doğacak mesuliyetlerin kendisine ait olacağını öğrenmesi çok tesirli olmuştu²⁴. Yakup Şevki Paşa, Erzurum'dan ayrılacağı son güne kadar bölge halkına yardım ve desteklerine devam ettiği gibi, tevkif edilmiş olan Ali Rıfat Bey ve Mürsel Bey'in maddî problemlerine kadar da yakından ilgilendi²⁵.

İstanbul'a döndükten sonra aynı suçlamalara maruz kalan Yakup Şevki Paşa Harbiye Nezaretinin desteği sayesinde bir müddet de olsa

22 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 15.

23 Atase Arş., 1/1, K. 34, D. 154-129, F. 18, 18-1, 18-2, 18-3.

24 waman zaman Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a dönüşü tenkit konusu olmuştur. Dönmeyip, Erzurum Müdafai-i Hukuk Cemiyeti'nin başına geçmesi halinde daha faydalı işler yapacağı iddia edilmektedir. Fakat, bu kararı vermeye mecbur bırakılmıştır. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Selma Yel, a.g. tez, s. 157.

25 Atase Arş., 1/16, K. 179, D. 7-77, F. 239.

tevkif edilmekten kurtuldu. Ali Rıfat Bey'le Mürsel Bey ise yine Harbiye Nezareti'nin itirazları neticesinde Batum'da İngiliz divan-ı harbinde yargılanmaktan kurtulmuşlardı. Yapılan bütün ağır suçlamalara rağmen, Ali Rıfat Bey para cezası mukabilinde serbest bırakıldı. Yakup Şevki Paşa ise, İstanbul'da Millî Mücadele taraftarı faaliyetler içinde yer alması sebebiyle 30 Mayıs 1920'de tevkif edilip, 13 Temmuz'da da Malta'ya sürgün edildi. Sürgüne gönderilme sebebi olarak yine Kars telsiz-telgraf şebekesinin tahrip edilmesi gösterilmişti. Mürsel Bey ise Yakup Şevki Paşa'dan önce Malta'ya gönderilmişti²⁶. Böylece İngilizler, kısa müddette olsa plânlarını gerçekleştirmişler ve Yakup Şevki Paşa'nın İstiklâl Harbi'ne iştirak etmesini engellemişlerdi. Fakat, harbin son ve en önemli safhasına yetişmesine mani olamadılar. Sakarya Muharebesinden sonra yapılan esir mübadelesi neticesinde, Yakup Şevki Paşa II. Ordu Kumandanı olarak büyük taarruzda aktif olarak görev yaptı. İzmir'e ilk giren birliğin kumandanı da Mürsel Bey'di²⁷.

26 Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 254.

27 Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (3. Ağustos-18 Eylül 1922). II. Cilt. Batı Cephesi, 6 kısım, Ank., 1969, s. 123.